

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ

الرَّحِيمِ



بنیاد ایران‌شناسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

رشته ایران‌شناسی، گرایش عمومی



بازار خوی

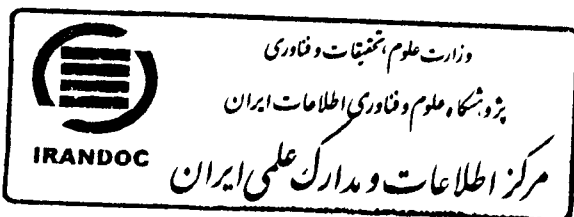
استاد راهنما: دکتر محمدتقی امامی خویی

استاد مشاور: دکتر شهرام یوسفی فر

پژوهشگر: امین مهینی خداویردی نیا

دانشجوی کارشناسی ارشد رشته ی ایران‌شناسی (عمومی)

تابستان ۱۳۸۹



۱۴۹۱۸۱

۱۳۸۹/۱۰/۱۹

بسمه تعالی

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته ایران شناسی

گرایش: عمومی

عنوان: بازار خوبی

نگارش: آقای امین مبینی خداوردی نیا

گروه داوران

استاد راهنما: جناب آقای دکتر محمد تقی امامی خوبی

استاد مشاور: جناب آقای دکتر شهرام یوسفی فر

استاد داور: جناب آقای دکتر حسن زندیه

استاد داور: جناب آقای دکتر حمید کریمی پور

امضاء.....

امضاء.....

امضاء.....

امضاء.....

تاریخ: ۱۳۸۹/۶/۲۴

تقدیم به:

پدر و مادر عزیزم، که معنی بزرگواری هستند.

خواهرهایم لاله و سارا، مهربانترین خواهران.

آنانی که بدون چشم داشت، همراهیم می کنند.

و تقدیم به روح شهیدان گمنام شهر خوی، که در مقابل حمله ی ارامنه، مردانه ایستادند و با خون خود، نهال آزادی را سیراب کردند.

سپاسگزارم از

استاد بزرگوار راهنما، جناب آقای دکتر امامی خویی، که وجودشان اعتبار، و راهنمایی‌هایشان مسبب نقاط قوت این پایان نامه است.

استاد محترم مشاور، جناب آقای دکتر یوسفی فر، که این پژوهش مدیون ایشان است.

اساتید محترم داور، جناب آقای دکتر زندیه و جناب آقای دکتر کرمی پور. اساتیدی که راهنمایی‌هایشان در جلسه‌ی دفاعیه این پژوهش، در تکمیل آن بسیار سودمند بود.

مدیر محترم گروه ایرانشناسی سرکار خانم دکتر زرشناس، که همیشه با لبخند و صبر تمام ناشدنی پذیرای اینجانب بودند.

جناب آقای دکتر ابراهیم زاده، مدیر تحصیلات تکمیلی گروه ایرانشناسی که الطاف ایشان همیشه شامل حال دانشجویان است.

مسئولین محترم آموزش گروه ایرانشناسی، علی‌الخصوص جناب آقای جلالی، که مانند برادری مهربان، یاری رسان بنده بودند.

همکلاسی محترم، سرکار خانم معصومه‌ی یدالله پور، که بدون چشم داشت مالی، زحمت ویرایپ این پایان نامه را بر عهده گرفتند.

متشکرم از

عزیزانی که مرا در تدوین این پژوهش، بی شائبه یاری رساندند و اگر وجود پاکشان نبود کار برای من بسیار سخت تر می شد:

خانمها:

نادره بشیری و سئودا پورآقایی

و آقایان:

صالح یوسفیان، افشین دایی، بابک جداری ، پویان نبی پور، هادی نوربخش، مهدی سلطانی، شهاب رضازاد قویدل و مهدی معصومی.

فهرست مطالب

شماره ی صفحه

فصل اول: گستره ی علمی مسئله ی مورد بررسی ۱

- ۱_۱ مقدمه ۲
- ۱_۲ بیان مسئله ی تحقیق ۵
- ۱_۳ اهمیت و ضرورت مسئله ی مورد تحقیق ۶
- ۱_۴ اهداف تحقیق ۷
- ۱_۵ پرسشهای تحقیق ۷
- ۱_۶ تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرها ۷
- ۱_۷ مباحث پایان نامه ۱۰

فصل دوم: معرفی شهر خوی ۱۱

- ۲_۱ نام شهر ۱۲
- ۲_۲ موقع جغرافیایی شهر ۱۴
- ۲_۳ تاریخ شهر خوی ۱۵
- ۲_۳_۱ خوی بعد از اسلام ۱۶
- ۲_۳_۲ خوی در دوره ی سلجوقیان ۱۷
- ۲_۳_۳ خوی در دوره ی اتابکان آذربایجان ۱۹
- ۲_۳_۴ خوی در دوره ی استیلای مغولان ۲۱
- ۲_۳_۵ خوی در دوران حکومت مغولان و ایلخانان مغول ۲۳
- ۲_۳_۶ خوی در دوره ی ترکمانان و تیموریان ۲۴
- ۲_۳_۷ خوی در دوره ی حکومت صفریان ۲۶
- ۲_۳_۸ خوی در دوره ی احمد خان دنبلی و فرزندان او (افشار و زندیه) ۳۴
- ۲_۳_۹ خوی در دوران جنگهای ایران و روس ۳۸
- ۲_۳_۹_۱ دور دوم جنگهای ایران و روس ۳۹
- ۲_۳_۱۰ خوی بعد از جنگهای ایران و روس ۴۱
- ۲_۳_۱۱ خوی در دوره ی حکومت ناصرالدین شاه قاجار ۴۲

- ۱۲_۳_۲ خوی از دوره ی مظفرالدین شاه تا پایان حکومت قاجار ۴۵
- ۱۲_۳_۱ خوی در دوره ی مشروطیت ۴۵
- ۱۲_۳_۲ در استبداد صغیر ۴۸
- ۱۲_۳_۳ خوی در محاصره ی جیلوها و آرامنه ۵۱

فصل سوم: بررسی اوضاع اقتصادی و تجاری خوی ۵۴

- ۳_۱ در دوره ی پیش از مغول ۵۵
- ۳_۲ در دوره ی استیلای مغول ۵۷
- ۳_۳ در دوره ی سلاطین گورکانی و ترکمانان ۵۹
- ۳_۴ در دوره ی صفوی ۶۰
- ۳_۵ در دوره ی نادر شاه افشار ۶۲
- ۳_۶ در دوره ی قاجار ۶۳
- ۳_۶_۱ در مبارزات مشروطه ۷۰
- ۳_۶_۲ در جنگ اول جهانی ۷۲
- ۳_۷ بعد از قاجار ۷۳

فصل چهارم: بازار خوی ۷۴

- ۴_۱ بازار خوی ۷۶
- ۴_۱ تاریخچه ی بازار خوی ۷۹
- ۴_۲ معماری بازار خوی ۸۰
- ۴_۲_۱ مشخصات بنا و مصالح بکار رفته ی بازار خوی ۸۰
- ۴_۳ کاربری بازار قدیمی خوی در گذشته و حال ۸۱
- ۴_۴ فضاها و عملکردهای موجود آنها در بازار خوی ۸۱
- ۴_۴_۱ راسته ۸۱
- ۴_۴_۲ رسته ۸۳
- ۴_۴_۲_۱ فرشچی بازار (رسته ی فرشروشان) ۸۳
- ۴_۴_۲_۲ زرگر بازار (رسته ی زرگران) ۸۴
- ۴_۴_۲_۳ مسگر بازار (رسته ی مسگران) ۸۴

۸۵	(رسته ی صندوق سازان)	یخدنساز بازار	۴_۴_۲_۴
۸۶	(رسته ی خرازان)	خرزی بازار	۴_۴_۲_۵
۸۷	(رسته ی حلبی سازان)	تئیکه چی بازار	۴_۴_۲_۶
۸۷	(رسته ی سبزی فروشان)	پئنجرچی بازار	۴_۴_۲_۷
۸۹	(رسته ی دوشابفروشان)	دوشابچی بازار	۴_۴_۲_۸
۹۰	(رسته ی قصابان)	قصاب بازار	۴_۴_۲_۹
۹۱	(رسته ی کلاهدوزان)	بؤرکچو بازار	۴_۴_۲_۱۰
۹۱	(رسته ی قنادان)	قناد بازار	۴_۴_۲_۱۱
۹۳	(رسته ی بزازان)	بزاز بازار	۴_۴_۲_۱۲
۹۴	(رسته ی کفاشان)	باشماقچی بازار	۴_۴_۲_۱۳
۹۵	(رسته ی آهنگران)	دمیرچی بازار	۴_۴_۲_۱۴
۹۶	(رسته ی حلاجان)	حلاج بازار	۴_۴_۲_۱۵
۹۷	(رسته ی چاقو سازان)	پیچاقچی بازار	۴_۴_۲_۱۶
۹۹	(رسته ی زین سازان)	بهرچی بازار	۴_۴_۲_۱۷
۱۰۰	(رسته ی جورابفروشان)	جورابچی بازار	۴_۴_۲_۱۸
۱۰۰	(بازار ملا حسن)	ملا حسن چارسیسی	۴_۴_۲_۱۹
۱۰۰	(رسته ی لوکس فروشان)	لوکسچو بازار	۴_۴_۲_۲۰
۱۰۳		رسته های جدا شده از بازار	۴_۴_۲_۲۱
۱۰۳	(رسته ی زغالفروشان)	کؤمورچو بازار	۴_۴_۲_۲۱_۱
۱۰۴	(رسته ی کبابفروشان)	کبابچی بازار	۴_۴_۲_۲۱_۲
۱۰۴		سرایا خان	۴_۴_۳
۱۰۴		سرای خان	۴_۴_۳_۱
۱۰۷		سرای حاجی میرهاشم	۴_۴_۳_۲
۱۰۹		سرای چیت سازان	۴_۴_۳_۳
۱۱۰	(سرای کشمشچیلر، سرای کشمش فروشان، نوشی خانوم)	سرای کشمشچیلر	۴_۴_۳_۴
۱۱۱		گذرهای بازار خوی	۴_۴_۴

- ۱۱۱ گذر مقبره ۴_۴_۴_۱
- ۱۱۲ گذر مسجد حاج بابا ۴_۴_۴_۲
- ۱۱۳ خیابان شیخ مهدی ۴_۴_۴_۳
- ۱۱۵ کوچه ی دباغخانه ۴_۴_۴_۴
- ۱۱۶ گذر و میدان قاپان ۴_۴_۴_۶
- ۱۱۷ میادین بازار خوی ۴_۴_۵
- ۱۱۷ بوغدا میدانی (میدان قدیم گندم) ۴_۴_۵_۱
- ۱۱۷ کشمش میدانی (میدان کشمش فروشان) ۴_۴_۵_۲
- ۱۱۸ میدان کهنه فروشان ۴_۴_۵_۳
- ۱۱۹ مساجد و اماکن مذهبی بازار خوی ۴_۴_۶
- ۱۱۹ مسجد مطلب خان ۴_۴_۶_۱
- ۱۲۱ ویژگیهای بنا ۴_۴_۶_۱_۱
- ۱۲۲ مسجد ملا حسن ۴_۴_۶_۲
- ۱۲۳ مسجد سیدالشهدا (مسجد شاه) ۴_۴_۶_۳
- ۱۲۵ مسجد شیخ ۴_۴_۶_۴
- ۱۲۶ مسجد حجتیه ۴_۴_۶_۵
- ۱۲۷ مسجد حاج بابا ۴_۴_۶_۶
- ۱۲۸ مقبره ی آل یعقوب ۴_۴_۶_۷
- ۱۳۰ بست نشینی در مقبره ۴_۴_۶_۷_۱
- ۱۳۲ آنالیز مبلمان و فرم وسایل هر فضا ۴_۵
- ۱۳۲ محدوده ی بازار و معرفی ساختمانهای اطراف حریمها ۴_۶
- ۱۳۳ کارکردهای غیر اقتصادی بازار خوی ۴_۷
- ۱۳۳ کارکرد سیاسی اجتماعی بازار خوی ۴_۷_۱
- ۱۳۷ کارکرد اجتماعی بازار ۴_۷_۲

۱۳۷ بازارگردانی مجرمان ۴_۷_۲_۱

۱۳۸ کارکرد بازار در مراسم مختلف ۴_۷_۲_۲

۱۳۸ مراسم وابسته به حکومت ۴_۷_۲_۲_۱

۱۳۹ مراسم مردمی ۴_۷_۲_۲_۲

۱۳۹ کارکردهای مذهبی بازار ۴_۷_۳

۱۳۹ مناسبت‌های مذهبی و دینی ۴_۷_۳_۱

۱۴۰ وقفیات بازار ۴_۸

۱۴۳ فصل پنجم: بحث و تفسیر

۱۴۴ ذکر نتایج نهایی ۵_۱

۱۴۷ محدودیتها ۵_۲

۱۴۷ پیشنهادها ۵_۳

۱۴۹ کتابنامه

۱۵۰ فهرست کتب فارسی

۱۵۵ منابع غیر فارسی

۱۵۶ مقالات فارسی

۱۵۷ پیوستها

۱۵۸ مصاحبه ی شماره ی یک

۱۷۰ مصاحبه ی شماره ی دو

۱۷۴ مصاحبه ی شماره ی سه

۱۸۵ مصاحبه ی شماره ی چهار

۱۹۱ مصاحبه ی شماره ی پنج

فهرست تصاویر

۸۲	تصویر ۴_۱ نمایی از راسته بازار خوی
۸۲	تصویر ۴_۲ نمای پاچراغ بازار
۸۳	تصویر ۴_۳ فرشچی بازار (رسته فرش فروشان)
۸۴	تصویر ۴_۴ پلان زرگر بازار خوی
۸۴	تصویر ۴_۵ نمایی از زرگر بازار خوی
۸۵	تصویر ۴_۶ پلان مسگر بازار
۸۵	تصاویر ۴_۷ و ۴_۸ دو نما از مسگر بازار خوی
۸۶	تصویر ۴_۹ پلان خراز بازار
۸۶	تصویر ۴_۱۰ نمایی از بازار خرازان
۸۷	تصویر ۴_۱۱ پلان پئنجرجی بازار
۸۸	تصویر ۴_۱۲ نمایی از پئنجرجی بازار
۸۹	تصویر ۴_۱۲ پلان دوشابیچی بازار خوی
۸۹	تصویر ۴_۱۳ نمایی دوشابیچی بازار
۹۰	تصویر ۴_۱۴ پلان رسته قصابان
۹۱	تصویر ۴_۱۵ نمایی از قصاب بازار خوی
۹۲	تصویر ۴_۱۶ پلان قناد بازار
۹۲	تصویر ۴_۱۷ نمایی از قناد بازار
۹۳	تصویر ۴_۱۸ نمایی از بزاز بازار
۹۳	تصویر ۴_۱۹ پلان رسته ی بزازان
۹۴	تصویر ۴_۲۰ پلان باشماقچی بازار (کفاشان)
۹۴	تصویر ۴_۲۱ نمایی از باشماچی بازار
۹۵	تصویر ۴_۲۲ پلان دمیرچی بازار
۹۵	تصویر ۴_۲۳ نمایی از دمیرچی بازار
۹۶	تصویر ۴_۲۴ پلان حلاج بازار
۹۷	تصویر ۴_۲۵ پلان پیچاقچی بازار (چاقو سازان)
۹۷	تصویر ۴_۲۶ نمایی از پیچاقچی بازار

- تصویر ۴_ ۲۷ پلان یهرچی بازار (زین سازان) ۹۹
- تصویر ۴_ ۲۸ نمایی از یهرچی بازار ۹۹
- تصویر ۴_ ۲۹ زین سازی از شغل‌های نادر بازار خوی ۱۰۰
- تصویر ۴_ ۳۰ پلان بازار ملاحسن ۱۰۱
- تصویر ۴_ ۳۱ نمایی از چارسوی ملاحسن ۱۰۱
- تصویر ۴_ ۳۲ پلان لوکسچو بازار ۱۰۲
- تصویر ۴_ ۳۳ نمایی از لوکسچو بازار ۱۰۲
- تصویر ۴_ ۳۴ پلان کومورچو بازار و کبابچی بازار ۱۰۳
- تصویر ۴_ ۳۵ نمایی از کومورچو بازار ۱۰۳
- تصاویر ۴_ ۳۶ و ۴_ ۳۷ و ۴_ ۳۸ پلان و نماهایی از سرای خان ۱۰۵
- تصویر ۴_ ۳۹ ورودی سرای خان از راسته بازار ۱۰۶
- تصویر ۴_ ۴۰ نمایی از سرای خان ۱۰۶
- تصاویر ۴_ ۴۱ و ۴_ ۴۲ دو نما از سرای حاجی میرزا هاشم ۱۰۷
- تصویر ۴_ ۴۳ پلان سرای حاجی میرزا هاشم ۱۰۸
- تصویر ۴_ ۴۴ ورودی سرای حاجی میرزا هاشم از راسته بازار ۱۰۹
- تصویر ۴_ ۴۵ پلان سرای چیت ساز ۱۰۹
- تصویر ۴_ ۴۶ ورودی سرای چیت ساز از سمت راسته بازار ۱۱۰
- تصویر ۴_ ۴۷ نمای داخلی سرای چیت ساز ۱۱۰
- تصویر ۴_ ۴۸ پلان سرای نوشی خانم ۱۱۰
- تصویر ۴_ ۴۹ نمایی از داخل سرای نوشی خانم ۱۱۰
- تصویر ۴_ ۵۰ نمای ورودی گذر مقبره از سمت خیابان طالقانی ۱۱۲
- تصویر ۴_ ۵۱ پلان گذر مسجد حاج بابا ۱۱۲
- تصویر ۴_ ۵۳ و ۴_ ۵۴ دو نما از گذر مسجد حاج بابا ۱۱۳
- تصویر ۴_ ۵۵ نمای ورودی بازار از خیابان شیخ مهدی ۱۱۴
- تصویر ۴_ ۵۶ پلان خیابان شیخ مهدی ۱۱۴
- تصاویر ۴_ ۵۷ و ۴_ ۵۸ دو نما از دروازه ی سنگی واقع در کوچه ی دباغ خانه ۱۱۵
- تصویر ۴_ ۵۹ پلان گذر و میدان قاپان ۱۱۶
- تصاویر ۴_ ۶۰ و ۴_ ۶۱ گذر قاپان (بالا) میدان قاپان (پایین) ۱۱۶

۱۱۷	تصویر ۴_ ۶۲ پلان میدان قدیم گندم
۱۱۸	تصویر ۴_ ۶۳ پلان میدان کشمش
۱۱۸	تصویر ۴_ ۶۴ نمایی از میدان کشمش
۱۱۸	تصویر ۴_ ۶۵ پلان میدان کهنه فروشان
۱۱۸	تصویر ۴_ ۶۶ نمایی از میدان کهنه فروشان
۱۱۹	تصویر ۴_ ۶۷ پلان مسجد مطلب خان
۱۲۱	تصاویر ۴_ ۶۸ و ۴_ ۶۹ دو نما از مسجد مطلب خان
۱۲۲	تصویر ۴_ ۷۰ پلان مسجد ملا حسن
۱۲۴	تصویر ۴_ ۷۱ پلان مسجد سیدالشهدا و میدان مرکزی شهر
۱۲۵	تصویر ۴_ ۷۲ پلان مسجد شیخ واقع در غرب بازار
۱۲۶	تصویر ۴_ ۷۳ در ورودی مسجد شیخ از سمت خیابان طالقانی
۱۲۶	تصویر ۴_ ۷۴ پلان مسجد حجتیه واقع در خیابان شیخ مهدی
۱۲۷	تصویر ۴_ ۷۵ نمای خارجی و مناره ی مسجد حجتیه
۱۲۷	تصویر ۴_ ۷۶ نمای داخلی مسجد حجتیه
۱۲۸	تصاویر ۴_ ۷۷ و ۴_ ۷۸ دو نما از مسجد حاج بابا
۱۲۹	تصویر ۴_ ۷۹ پلان مقبره آل یعقوب در غرب بازار
۱۳۰	تصویر ۴_ ۸۰ نمای بیرونی بنای مقبره آل یعقوب از داخل حیاط
۱۳۰	تصویر ۴_ ۸۱ نمای داخلی مقبره
۱۴۵	تصویر ۵- ۱ یک مغازه با ظاهر مدرن در راسته ی اصلی بازار خوی



بسنیاد ایران شاهی

نام: امین

رشته تحصیلی و گرایش: ایران شناسی - عمومی

نام استاد مشاور: دکتر شهرام یوسفی فر

عنوان پایان نامه: بازار خوی

نام خانوادگی: مهینی خداوردی نیا

بنیاد ایران شناسی: کارشناسی ارشد ایران شناسی

نام استاد راهنما: دکتر محمد تقی امامی خوبی

تاریخ فراغت از تحصیل: تابستان ۱۳۸۹



چکیده رساله:

بازار به عنوان نمودی از هویت شهر، مهم ترین عنصر پایدار شهرهای اسلامی، نه تنها از نظر فرم و ساختار جزو برجسته ترین بناهای شهر به حساب می آید، بلکه از نظر اجتماعی و اقتصادی نیز، از مهمترین ارکان حیات شهری تلقی می گردد.

بازار به جز ویژگیهای اقتصادی و اجتماعی، کارکردهای دیگری نیز در حیات شهرها دارد. فعالیتهای سیاسی، مذهبی و ارتباطی از نقشهای بازار در ممالک شرقی هستند.

شهر خوی از جمله معدود شهرهای منطقه ی آذربایجان غربی است که بازار آن سالم مانده و به عنوان قطبی تجاری در منطقه عمل می کند. از سویی دیگر بازار خوی را می توان به عنوان مرکز بافت قدیمی شهر تلقی کرد. سواى این دو ویژگی، بازار خوی در طول حیات خود، جزو تأثیرگذارترین عناصر این شهر بوده و نقش غیر قابل انکاری در تحولات سیاسی و اجتماعی شهر داشته است.

باتوجه به عناصر فوق، پایان نامه ی حاضر در پنج فصل تدوین گردیده است؛ که فصل اول آن به بررسی گستره ی علمی بازار و علی الخصوص بازار خوی می پردازد و لزوم پژوهش در مورد بازار خوی را، به همراه سؤالات پژوهش و اهداف آن توضیح می دهد.

فصل دوم به شهر خوی می پردازد. وجه تسمیه ی خوی، جغرافیا و تاریخ این شهر، از مهمترین مباحث این فصل است.

فصل سوم به شرح بازرگانی خوی به عنوان مرکزی تجاری، در شمال غرب کشور بر سر راه شاهراههای بازرگانی می پردازد و موقعیت تجاری خوی را در طول تاریخ بررسی می کند.

در فصل چهارم، بازار خوی به عنوان پدیده ای شهری مورد بررسی قرار می گیرد و جزئیات آن به همراه کارکردها و ویژگیهای آن مطرح می شود و فصل پنجم به نتیجه گیری از بحثهای ذکر شده می پردازد.

پیوستهای پایان نامه نیز بعد از کتابنامه، موجود می باشد.

کلید واژه: بازار _ عناصر بازار _ خوی _ شاهراههای تجاری _ کارکردهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی _ وقف

گستره ی علمی مسئله ی مورد بررسی

فصل اول :

۱-۱ مقدمه

برای واژه ی بازار نمی توان تعریفی واحد و مشخص ارائه کرد. زیرا بازار در طول تاریخ، دستخوش دگرگونیهایی چه در ماهیت و سرشت و چه در عملکرد و کارکرد خود شده است.

شرح واژه ی بازار، در لغتنامه ی دهخدا بدین صورت آمده است:

محل خرید و فروش کالا و خوراک و پوشاک. دورسته از دکان های بسیار در برابر یکدیگر که غالباً سقفی آن دو رسته را به یکدیگر می پیوندد. میدان داد و ستد. کوی سوداگران. (دهخدا، مدخل بازار)

«بازار اصطلاحاً عبارت است، از منطقه ای معین در دست مجموعه ای از افراد خاص که به تناسب حرفه ی خویش و عرضه و تقاضایی که در جامعه وجود دارد، به تنهایی یا گروهی به داد و ستد می پردازند.» (رجیبی، ۱۳۸۶، ۱۷)

« بازار، محلی است که در آن گروهی از خریداران و فروشندگان یک محدوده ی جغرافیایی به منظورهایی زیر دور هم جمع می شوند:

۱- برای خرید یک کالای خاص و یا شیئی که بتواند جانشین آن گردد.

۲- برای آنکه در مرحله ای خاص از مراحل تجارت، مثل مرحله ی بعد از خروج از کارخانه، مرحله ی فروش به خرده فروش و یا مرحله ی نهایی فروش به مصرف کننده، وارد معامله شوند.

۳- برای آنکه در یک زمان معین کالایی را صاحب شوند» (اربابی، ۱۳۵۵، ۴۶).

« بازار مکانی است که در آن فروشندگان و خریداران یکدیگر را ملاقات می کنند. این تماس ممکن است رودررو صورت گیرد که در این وضع، بازار ناحیه ای محدود و معین است؛ و یا به وسیله ی تلفن، تلگراف و دیگر وسایل ارتباط جمعی واقع شود که در این حالت بازار جنبه ی جهانی پیدا می نماید. در مورد کالا، بازار محوطه ای است که در آن خریداران و فروشندگان کالا با یکدیگر تماس می گیرند و مبادله واقع می شود.» (منوچهر فرهنگ، ۱۳۶۳، ص ۷۳۳)

« از نظر اقتصادی، بازار به شرایطی گفته می شود که برای یک کالا و یا عامل تولیدی، عرضه و تقاضا وجود داشته باشد و کالا یا عامل خاص در یک قیمت متناسب با عرضه و تقاضا مبادله شود. بنابراین به طور کلی هنگامی که برای یک کالا و یا یک نهادی تولید، تابع عرضه و تقاضا وجود داشته باشد و مقدار مبادله شده کالا و یا عامل تولید و قیمت مبادلاتی آن توسط توابع عرضه و تقاضا مشخص شود، از نظر تئوری اقتصادی یک بازار وجود دارد.» (محمد طبیبان، ۱۳۶۳، ص ۸۹)

منظور از بازار در این پژوهش، محله ی مرکزی و اصلی معاملات و پیشه وری شهر- پیش از نفوذ گرایشهای غربی - است، که در هسته ی مرکزی آن و در درون مجموعه ای از ساختمانهای ثابت و

همگن، با شکل و معماری خاص جای دارد. این همان مجموعه ای است که به بازار سنتی شهرت یافته است.

« بازارهای سنتی به عنوان یک سازمان اقتصادی و یک نهاد اجتماعی بزرگ و مؤثر، پیشینه‌ای طولانی و نقشی با اهمیت در اجتماعات شرقی، بویژه جامعه ایران داشته است. در شهرهای کهن مشرق زمین، بازارهای پر رفت و آمد انباشته از کالا، از دیر باز فعالانه جاذب پول و اجناس بوده‌اند. بازار به عنوان یکی از مؤثرترین نهادها و سازمانهای شهری، همواره مورد نگرش و دقت جغرافی نگاران، جهانگردان و مسافران واقع شده است و همچنین به مثابه ستون فقرات اقتصاد شهری، مرتبط کننده و در مواردی اداره کننده فعالیتها و تحرکات روزمره ی اجتماعی و قلب تپنده مبادلات کالایی و مایحتاج جامعه بوده است.» (خسرو معتقد، بیتا، ۱۳).

« بازار به عنوان نمودی از هویت شهر، مهمترین عنصر پایدار شهرهای اسلامی، نه تنها از نظر فرم و ساختار جزو برجسته ترین بناهای شهری به حساب می آید، بلکه از نظر اجتماعی و اقتصادی نیز، از مهمترین ارکان حیات شهری تلقی می گردد.» (رجبی، ۱۳۸۶، ۲۰۳)

از آغاز تمدن اسلامی برای حرف مختلف، مراکز مختلفی وجود داشته است و هر بخش از آن مرکز را به پیشه‌وران و فروشندگان حرفه ی خاصی اختصاص می‌دادند. هر بازار معمولاً از منطقه‌ای سرپوشیده تشکیل می‌شد که در آن مغازه‌های کوچک مشابهی در دو طرف، کنار هم ساخته می‌شد تا کالاهای مشابهی را عرضه کنند. تعداد مغازه‌ها، به نسبت کوچکی و بزرگی شهر و سطح تقاضا، متغیر بود. اما واژه بازار یا «سوق» به محیطی اطلاق می‌گردید که در آن تعداد مغازه‌های یک حرفه معتابه باشد.

گوستاولوبون در این زمینه می‌گوید:

«از قسمتهای مهم شهرهای شرق، قسمت بازار آنهاست. زیرا در هر شهر مهم، رشته ی زیادی از ساختمانها به بازار اختصاص یافته و محله‌ای برای تجار تشکیل داده شده است. بازارهای مزبور دارای سقفهای بلندی است که بالای سقف آن را با چوب یا حصیر پوشانده‌اند و برای هر یک از کالاهای تجاری دکانهای مخصوصی کنار یکدیگر قرار دارد که نام هر کدام از آن کالاها را به نام آن بازار اضافه می‌کنند و آن بازار را بدان نام می‌خوانند، مثلاً بازار بزازان و ملاقاتهای مردم شهر بیشتر در بازار صورت می‌گیرد.» (گوستاولوبون، بی‌تا، ص ۴۹۹).

ارائه ی طرحی شامل و تعریفی جامع از شهر اسلامی، محل توجه و موضوع تفحص و تحقیق بسیاری از جغرافیدانان، خاورشناسان و مخصوصاً اسلام شناسان قرن بیستم بوده است. بعضی از آنان بازار را بخش اساسی و هسته مرکزی « شهر اسلامی » خوانده اند، بعضی دیگر مسجد جامع را و برخی هر دو را. گروهی دیگر با استناد به متنهای کهن تاریخی و جغرافیایی، شهر را متشکل از سه رکن اصلی ارگ، مسجد جامع و بازار دانسته اند و سرانجام عده ای نیز عناصر مهم ساختی این

شهرها را مسجد، بازار، ارگ حکومتی، و هسته‌ی محله‌های مسکونی و دیوار و بارو و دروازه‌ی شهر برشمرده‌اند. (توسلی، ۱۳۶۹ _ ۱۳۷۱، ص ۳۶۴).

بازارها در طول تاریخ، علی‌الخصوص در دو‌یست سال اخیر، نقش اساسی در تحولات ایران داشته‌اند. بازاریان، که از لایه‌های اجتماعی قدیمی ایران محسوب می‌شوند، در اتحاد سازمانی و تاریخی با روحانیت شیعه، در هر نوع حرکت اجتماعی و سیاسی شرکت داشته‌اند. وقتی در شهر شایع می‌شد که دکان‌ها را بسته‌اند یا بازار به حال تعطیل درآمده، مردم، حتی ناآگاهان هم می‌فهمیدند که اعتراضی در بین است و ماجرای در حال وقوع.

بازار به مانند یک شبکه خبری در دوران فقدان وسایل ارتباط جمعی عمل می‌نمود، چرا که بسته شدن بازار به مفهوم رسیدن خبر آن از طریق هزاران مغازه‌ی سطح شهر به مردم عادی بود. تعطیلی بازار در کار غیر سیاسی ترین مردم نیز اخلال ایجاد می‌کرد و آن‌ها را نسبت به کم و کیف موضوع کنجکاو می‌نمود. در دوران وجود وسایل ارتباط جمعی نیز اعتراض بازار اغلب پرده از روی بعضی جریانات بر می‌داشت، چون در شرایط اختناق، جراید و رادیو و تلویزیون سانسور می‌شوند.

بازار به عنوان محل نشر و گسترش و پردازش اطلاعات و اخبار نیز مطرح بوده است؛ تا جائیکه نقش مهمترین کانال ارتباط شهری را داشت، که نه تنها مردم، کالاها و سرمایه‌ها در آن جریان می‌یافتند، بلکه اطلاعات، اخبار و آگهی‌ها نیز از طریق آن به اطلاع شهروندان می‌رسید. اطلاع رسانی توسط افراد و به صورت شفاهی انجام می‌شد و بهمین دلیل بود که وقتی حکومت می‌خواست خبری را به اطلاع مردم برساند، غالباً عده‌ای، که آنها را عموماً جارچی یا منادی می‌خواندند، آن خبر را در بازار اصلی شهر جار می‌زدند و تمامی مردم از آن خبر آگاه می‌شدند.

بازار در بسیاری از مواقع، محل دیپلماسی استقبال و بدرقه‌ی سران و بزرگان بوده است؛ بنحوی که شخصیت‌های مهم از طریق آن وارد شهر می‌شدند و مردم نیز با آراستن آن و تجمع در بازار، از آنها استقبال می‌کردند و یا آنها بدرقه می‌نمودند.

موضوع وقف و اهمیت عظیم معماری و اقتصادی موقوفات مذهبی، در توسعه و تفکیک فضایی شهرهای بزرگ اسلامی و در نتیجه تأثیر آن در اداره‌ی نهادهای مذهبی و رفاهی بازار و ایجاد اشتغال و برگزاری اعیاد مذهبی اهمیت بسیاری دارد. موقوفات مذهبی در قوام شهر اسلامی و توسعه‌ی آن نقشی حیاتی داشته و دارد. در بازارهای ایران املاک وقفی فراوانی هست که هزینه‌ی نگهداری بناهای بازار را تأمین می‌کند.

۲-۱ بیان مسئله ی تحقیق

شهر خوی با پیشینه ی تاریخی طولانی، موقعیت طبیعی و جغرافیایی کم نظیر، ریشه های فرهنگی عمیق، قابلیت های اقتصادی فراوان و جمعیتی روز افزون، در حال حاضر دارای کالبدی با ویژگی های مهم است. طی سالیان طولانی، مهمترین مرکز فعالیت و تجارت در سطح فرا منطقه ای بوده و با داشتن بازاری فعال و زنده و در حال رشد، از شهرهای مهم شمال استان به شمار رفته و شهرهای ماکو، شوط، سیه چشمه، قره ضیاء الدین، پلدشت، سلماس و بخش های مجاور را از لحاظ خدماتی، درمانی، ورزشی و اداری پوشش می دهد.

این شهر از جمله شهرهای معدود در این منطقه ی کشور است که بازار آن سالم مانده و به عنوان قطب تجاری در منطقه عمل می کند.

از سویی دیگر شهر خوی به علت قرار داشتن بر سر راه مسیرهای مختلف تجاری، همیشه دارای اهمیت اقتصادی در منطقه بوده است و اهمیت بازار در این شهر تجاری، بسیار زیاد می باشد. به طوری که از این بازار به عنوان مرکز بافت قدیمی خوی می توان نام برد. در مورد هسته اولیه تشکیل شهر خوی، محل و عوامل طبیعی شکل دهنده آن، اطلاعات دقیقی در دست نیست. اما آنچه که از مستندات تاریخی و سنگ نوشته ها (از جمله سنگ نوشته ی مربوط به شاه طهماسب که در موزه ی خوی موجود است) بر می آید، بافت تاریخی فعلی با مرکزیت بازار از زمان صفویه باقی مانده و بعدها بنای آن در زمان حکومت زندیه، افشاریه و قاجار، توسط خاندان دنبلی بازسازی شده و تا به امروز جواگذاری نیازهای مختلف بوده است. (صدرائی خویی، ۱۳۷۱، ۸۵ - ۸۶)

بازار خوی، در طول تاریخ، دارای نقش فراوانی در حیات شهری آن بوده است. کارکردهای مختلف بازار اعم از اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و مذهبی، آن را به یکی از مهمترین عناصر شهر نشینی تبدیل کرده است.

همچنین بازار به عنوان گذرگاهی که در گذشته، محل آمد و شد بازرگانان و تجار سایر نقاط به این شهر بوده است، نقش مرجع خبر رسانی از تحولات و اتفاقات خارج از حیطه ی شهر خوی بوده است.

محدوده ی بافت تاریخی شامل مرکز شهر، بازار و محله های مجاور آنها می باشد. حریم مورد نظر دقیقاً بافت داخل قلعه ی قدیمی شهر است، که این قلعه تا سال ۱۳۱۰ شمسی به طور کامل سالم بوده و پنج دروازه داشته که در عکس هوایی سال ۱۳۳۵ (که در شهرداری خوی موجود می باشد) نیز آثاری از آن دیده می شود. در وضعیت موجود محدوده ی مورد نظر از جنوب به دروازه سنگی از غرب به خیابان امام خمینی و میدان بسیج، از شمال به میدان مصلی و از شرق به میدان استاندارد ختم می شود.